

Lietuvos dvasininkų slapstymasis pokariu

REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: laukaityte@istorija.lt

Straipsnyje analizuojamas Lietuvos katalikų dvasininkų slapstymasis nuo sovietų valdžios: ilgiau ar trumpiau 1944–1953 m. slapstėsi maždaug kas dešimtas kunigas, išvykdamas dirbti į kitas vyskupijas, naudodamasis fiktyviais dokumentais, gyvendamas slėptuvėse ir kt. Analizuojamos slapstymosi priežastys, būdai ir rezultatai, Bažnyčios vadovų reakcija, besislapsčiusių ryšiai su ginkluotu pagrindžiu (1).

Raktažodžiai: stalinizmas, katalikų dvasininkija, slapstymasis, nepaklusnumas režimui

Vienas iš plačiai pokario Lietuvoje paplitusių, tačiau iki šiol menkai tyrinėtų istorijos reiškinių – žmonių pastangos pasislėpti nuo sovietų valdžios. Daugybė žmonių stengėsi įsigyti fiktyvius asmens dokumentus ir pakeisti savo gyvenamąją vietą, profesiją arba sulaukti geresnių laikų slėptuvėse. Mat naujosios santvarkos įsigalėjimas kėlė tiesioginį pavojų ištisoms klasėms ir socialinėms grupėms – buržuazijai ir „buožėms“, nepriklausomoje Lietuvoje veikusių partijų bei visuomeninių organizacijų nariams, inteligentams, jaunimui ir t. t. Slapstymosi fenomenas turėjo savas priežastis (susijusias su valdžios akcijomis: pirmiausia – skelbiant mobilizaciją į Raudonąją armiją, vėliau – prasidėjus „klasinių priešų“ bei partizanų rėmėjų trėmimams), jo mastas iki šiol nėra žinomas.

Sovietų okupacija sutikta ir vertinta Lietuvoje neadekvačiai – bėgant mėnesiams ir metams neblėso viltis, kad užsienio intervencija padės atkurti valstybę. Tai skatino nepaklusnumą okupacinei valdžiai, kurio formų būta įvairių, ne tik aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo. Stalinizmo laikotarpiu lietuvių istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama pokario partizaniniam judėjimui, kurio ištakos tiesiogiai susijusios su mobilizacija į Raudonąją armiją, vertusia vyrus slapstyti (2). Apie kitų potencialių režimo aukų elgseną, pastangas išgyventi laikinos, kaip tikėtasi, okupacijos periodą specialių tyrimų iki šiol nėra. Labiausiai juos apsunkina šaltinių fragmentiškumas, ribojantis galimybes aprėpti visą socialinę grupę, tuo labiau įžvelgti būdingus procesus. Šis straipsnis skirtas vienos tokių grupių – katalikų

(1) Tyrimas atliktas dalyvaujant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Stalinizmas Lietuvoje 1944–1953 m.“

(2) Apie slapstymosi nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją mastą liudija Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti pateikti duomenys: 1945 m. sausio 1 d. nuo mobilizacijos slapstėsi 58 620 žmonių. Iki 1957 m. legalizavosi 38 838, iš jų 8 350 partizanų ir 30 488 vengiantys tarnybos, dezertyrai ir kt. Visi legalizavęsi patyrė įvairias represijas arba moralinę prievartą. Daugiau kaip pusė jų buvo priversti slapstyti ar išvykti iš Lietuvos. Apie 10 proc. legalizuotų „dezertyrų“ ir 8 proc. legalizuotų „vengusiųjų mobilizacijos“ buvo įkalinta [62].

dvasininkijos – elgsenos analizei: kas skatino kunigus kuriam laikui „išnykti“ iš savo aplinkos, kaip į tai žiūrėjo Bažnyčios vadovai, kur ir kaip slapstytasi, kokios buvo tokių pastangų pasekmės ir sąlytis su partizaniniu pasipriešinimu.

Slapstymosi fenomenas vargu ar patektų į tyrimo akiratį, jei nebūtų akivaizdžiai matomas 1944–1953 m. Lietuvos Bažnyčios gyvenime. Pastarųjų metų istorinėje literatūroje pasirodė nemažai biografinių knygų, straipsnių, kuriuose aprašomos dvasininkų slapstymosi aplinkybės [49; 69, 391–393, 396–398 (apie dvasininkų slapstymąsi Telšių vyskupijoje); 57, 66 (abi knygelės – apie Antaną Skeltį SDB); 50, 539–542 (apie Mato Šermukšnio slapstymąsi); 56, 517–528; 67, 527–528; 53; 64; 55; 71; 65, 213–237 ir kt.], Lietuvos ypatingajame archyve išliko suimtųjų bei operatyvinės bylos. Tad šiuo atveju dvasinis luomas yra bene vienintelis tyrimui parankus objektas, nors dėl savo specifikos tiesiogiai nėra susijęs su kitų nelegaliai gyvenusiųjų – partizanų, Lietuvoje likusių tremtinių šeimų narių ir kt. – padėtimi. Vis dėlto atsakant į minėtus klausimus ryškėja aplinkybės, į kurias pokario metais pateko Lietuvos visuomenė, – jos lūkesčiai, solidarumas, taip pat teroro baimė, destruktivių sovietų saugumo metodų rezultatai. Ryškėja ir istoriografijoje neanalizuota nepaklusnumo režimui forma – slapstymasis, svarbi pereinamojo politinio laikotarpio tyrimams. Pastangos *išgyventi* – sulaukti išvadavimo, valstybės atkūrimo – yra susijusios ne tik su pavienių asmenų elgsena, bet ir ginkluoto pagrindžio istorija.

Valstybės saugumo pareigūnų duomenimis, 1946 m. buvo ieškoma 62 besislapstančių kunigų [47]. Sunku pasakyti, ar šis skaičius patikimas, ar dalis „nelegalais“ saugume laikytų kunigų nebuvo palyginti neseniai pasitraukę į Vokietiją. Vis dėlto, įvairių šaltinių duomenimis, į ilgiau ar trumpiau 1944–1953 m. besislapsčiusių sąrašą galima įtraukti apie 70 visų Lietuvos vyskupijų kunigų. Turint omenyje, kad tuo metu jose buvo likę apie 650 dvasininkų, – nelegalaus gyvenimo patirties įgijo maždaug kas dešimtas iš jų. Vieni slėpėsi tik kelias savaites ar mėnesius, dauguma – kelerius metus, o keliems pavyko pagrindyje sulaukti Stalino mirties ir išvengti lagerių.

Antra vertus, net ir nemanę slapstytis dvasininkai labiau nei kuri kita socialinė grupė buvo susiję su šia pokario metų kasdienybe: klebonijose, kai kuriuose vienuolynuose prieglobstį rado labai daug nuo represijų bėgusių žmonių. Į nuošalias klebonijas atvažiuodavo visai nepažįstami asmenys, prašydami bent laikinos užuobėgos, apsistodavo savose parapijose grėsmę pajutę kunigai [5; 55, 175–176; 54, 226, 232–233 ir kt.].

DVASININKŲ SLAPSTYMOŠI PRIEŽASTYS

Artėjant antrajai sovietų okupacijai ir jai prasidėjus lietuviai atkakliai tikėjo utopija, kad politinė situacija netrukus iš esmės pasikeis – Vakarų sąjungininkai ims diplomatinio spaudimo ar net karo veiksmų prieš SSRS ir pastarosios užgrobtų valstybių nepriklausomybė bus atkurta. Daugeliui nelengva buvo patikėti, kad Antrąjį pasaulinį karą galutinai laimėjo SSRS, jie godžiai sekė užsienio radijo stočių pranešimus apie tarptautines konferencijas, atominį ginklą, didžiųjų valstybių vadovų pareiškimus, „norimą“ dažnai priimdami kaip „esamą“. Viltis, kad sovietų valdžia Lietuvoje ilgai neišsilaikys, lėmė ginkluoto pasipriešinimo trukmę bei mastą, taip pat paskatino ne vieną režimo akyse „susikompromitavusį“ slėptis.

Galima išskirti keletą priežasčių, privertusių kunigus slapstytis: 1) represijų pavojus – dvasininkija buvo viena labiausiai bolševizmo įbaugintų socialinių grupių; daugelis spontaniškai apsisprendavo pasislėpti, gavę šaukimus į MGB skyrius, ar per pačias suėmimo akcijas, išpėti ar nujausdami galimą suėmimą; 2) nenoras bendradarbiauti su saugumu,

pranešinėti apie kitų dvasininkų politines pažiūras, ryšius su pogrindžiu ir pan., t. y. slėpėsi verbuojamieji ir užverbuotieji.

Retas dvasininkas be baimės galėjo stebėti Lietuvos SSR atkūrimą 1944 metais. Lietuvoje gerai žinota apie religinės politikos SSRS po 1917 m. padarinius – visų konfesijų maldos namų uždarymo, represijų prieš dvasininkus masą. Nebuvo užmiršti ir pirmosios okupacijos metai, 1940–1941 m., kai Lietuvos Katalikų Bažnyčia iš karto prarado ne tik įtakos visuomenei svertus (spaudą, visuomenines organizacijas, tikybos pamokas mokyklose, kapeliono institutą ir kt.), bet ir gyvybiškai svarbius padalinius (uždarytos dvasinės seminarijos, vienuolynai, užimti kurijų pastatai), naikinta visa religinė literatūra ir t. t. 1941 m. birželį prasidėjus trėmimams, daugelį dvasininkų (net ir kai kuriuos vyskupus) buvo apėmusi panika, vokiečių okupacijos jie sulaukė slapstydamiesi, neabejota fizinio susidorojimo grėsme [61, 34–36].

Panašios nuotaikos vyravo artėjant antrajai sovietų okupacijai. 1944 m. vasarą ir rudėnį nemažai kunigų paliko savo parapijas – artėjant frontui traukėsi į Žemaitiją, vėliau – į Vokietiją. Lietuvą tuo metu apleido metropolitas Juozapas Skvireckas, vyskupai Vincentas Brizgys ir Vincentas Podolskis, apie 260 kunigų [63, 15]. Tad pirmaisiais okupacijos mėnesiais Lietuvos Bažnyčia buvo apėmęs chaosas – daug parapijų liko be kunigų, ypač didesniuose miestuose, nes net ir pasilikę Lietuvoje kurijų nariai, buvę aktyvesni visuomenės, politikos veikėjai saugumo sumetimais keitė gyvenamąją vietą, nėjo pareigų.

Represijų pavojų jautė bemaž kiekvienas Lietuvos kunigas. Visi jie *a priori* buvo susikompromitavę sovietų režimo akyse, nes priklausė dvasiniam luomui – skleidė komunistinės ideologijos netoleruotą pasaulėžiūrą. Kiekvienam buvo galima inkriminuoti priešiškumą sovietų valdžiai – asmeniniuose pokalbiuose ar per pamokslus kritiškai atsiliepęs apie naująją politinę sistemą ir socialines reformas galėjo būti apkaltintas antisovietine agitacija, partijos bei vyriausybės „šmeižimu“, jau nekalbant apie 1918–1940 ir 1941–1944 m. padarytus „nusikaltimus“ (darbą įvairiose katalikiškose, labdaros organizacijose, vyskupų „antisovietinių“ ganytojų laišků perskaitymą bažnyčiose ir pan.). Daugelis kunigų buvo susiję su politine lietuvių veikla sovietų ir nacių okupacijų metais – ne tiek aktyviau joje dalyvaudami, kiek vien atlikdami religines apeigas „miškiniams“, paremdami partizanus ar nuo represijų besislapstančiuosius, „pataisydami“ įrašus metrikuose ir pan. Į suimtinų asmenų sąrašus nemažai kunigų, klierikų pateko ištrėmus jų šeimos narius kaip „buožes“ ar ginkluoto pogrindžio dalyvius bei rėmėjus, dvasiniam luomui nuolat prikišta jo socialinė kilmė („buožemis“ neretai laikyti vos 15–20 ha žemės turėję valstiečiai). Tad bet kuris iškvietimą į MGB skyrių gavęs ar įspėtas dėl saugumo susidomėjimo jo veikla kunigas visiškai pagrįstai manė, kad laisvėje gyvena paskutines dienas ar valandas, kad vienintelė alternatyva suėmimui – slapstymasis (3). Viltasi, kad politinės permainos ne už kalnų, kad

- (3) Rietavo klebonas Adomas Alminas pradėjo slapstytis po to, kai 1945 m. birželį grįžęs namo netikėtai pamatė bažnyčioje kratą darančius kareivius su automatais. Įsigijęs fiktyvius asmens dokumentus, iki suėmimo 1948 m. ruggpūtį jis slėpėsi bent 20-yje vietų, po keletą mėnesių apsisotodamas klebonijose ar pas žmones. Ypatingojo pasitarimo prie SSRS valstybės saugumo ministro (YP) sprendimu buvo nubaustas 10 metų pataisos darbų lageryje [10; 31]. 1945 m. pavyko pabėgti nuo aštuonių jį suimti atvykusių kareivių Kauno Šv. Antano bažnyčios klebonui Juozui Želviui. 1945–1948 m. jis gyveno Kaune, pažįstamos Jekaterinos Barakauskaitės namuose įrengtoje slėptuvėje, buvo įsigijęs fiktyvius dokumentus, turėjo ginklų. YP nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [9; 32]. 1946–1950 m. slapstėsi Antanas Kiela – Tirkšlių klebonas, apleidęs parapiją po to, kai, saugumui nepavykus įrodyti jo kaltės renkant partizanams maisto produktus, 1945 m. buvo paleistas iš kalėjimo. Buvo sulaikytas specialiai įrengtoje slėptuvėje jį slapsčiusių Račkaičių sodyboje, Žuklių kaime. YP nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [64, 48; 2; 35]. Du kunigai – Juozas Gustas SDB ir Bernardas Baliukas – 1946 m. kovą

tereikia išlaukti porą savaitių, gal net dienų. Tokiai sugestijai keletą mėnesių buvo pasidavęs ir vyskupas Vincentas Borisevičius – sužinojęs, kad jam rengiama byla, 1945 m. rugpjūtį pradėjo slapstytis Ilguvos klebonijoje [51, 49, 60].

Nuo pat okupacijos pradžios kunigai buvo apsupti saugumo agentų bei informatorių. Daugelį jų stebėjo ne vienas–du, o visa grupė su saugumu bendradarbiavusių asmenų: bažnyčios tarnai, parapijiečiai, klausytis pamokslų į bažnyčias siūsti sovietinių įstaigų pareigūnai. Toks tankus stebėjimo tinklas atsirado dėl nepasitikėjimo agentūra – daugelis užverbuotųjų prisipažindavo apie tai kunigams, neteikdavo naudingos informacijos. Lietuvoje tikriausiai nebuvo kunigo, kuriam saugumas nebūtų užvedęs bylos-formuliario ir nerinkęs inkriminuojančių agentūros pranešimų.

Bendradarbiauti su saugumu – pranešinėti apie kitų kunigų požiūrį į sovietų valdžią, ryšius su pogrindžiu ir pan. – buvo verčiami ir patys įvairaus rango dvasininkai. Nemažai jų sutiko bendradarbiauti mainais į laisvę, tačiau išlaisvinti elgėsi skirtingai: absoliuti dauguma įvairiomis dingstimis atsisakydavo susitikinėti su pareigūnais arba susitikę kalbėdavo nereikšmingus dalykus; vienas kitas tapo itin vertintais agentais ar informatoriais, tikrais bendradarbiais; kai kurie po išlaisvinimo ėmė slapstytis, saugumiečių terminologija – „perėjo į nelegalią padėtį“ (4).

ėmė slapstytis po NKGB darbuotojo Antano Šiliaus įspėjimo apie gresiantį suėmimą. Pirmasis jų po kelių mėnesių buvo suimtas Vytėnų vienuolyne, o antrasis slapstėsi beveik 6 metus – iki suėmimo 1952 m. sausį [70, 177–211]. Vilniaus NKGB dirbęs A. Šilius 1946 m. sausį atvažiavęs į Kauną pas B. Baliuką įspėjo apie jam ir dar bent 11 kunigų užvestas bylas, apie duomenis saugumui teikiančius dvasininkus. Kovo mėn. jis nužudė savo viršininką Juozą Petkevičių ir buvo nubaustas mirties bausme. Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas Steponas Telksnys pradėjo slapstytis po vikaro Antano Lileikos suėmimo 1946 m. spalį. 1946–1948 m. slapstėsi įvairiose klebonijose, įsigijo fiktyvų pasą, 1948 m. rudenį apsigyveno Vilniuje, po metų išvažiavo į Leningradą ir ten buvo suimtas. YP buvo nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [20; 38]. Po apklausos Smalininkų MGB skyriuje gavęs nurodymą „inkognito“ nuvykti į analogišką įstaigą Pagėgiuose, 1946 m. lapkritį pradėjo slapstytis Telšių vyskupijos Vilkyškių klebonas Stasys Jocas. Iki suėmimo 1949 m. gegužę jis dirbo Kauno arkivyskupijos parapijose (buvo įsigijęs fiktyvų pasą Andriušaičio pavarde, bet paskyrimus gavo kaip S. Jocas). YP buvo nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [16; 33]. Pašilės klebonas Vaclovas Stirbys pasislėpė 1949 m. balandį, pamatęs jo suimti atvažiavusius kariškius. Jis sėkmingai slapstėsi savo klebonijoje įrengtoje slėptuvėje visus metus. YP buvo nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [27; 39].

Būta dramatiškų suėmimų aplinkybių, kai mėginimai pabėgti galėjo baigtis mirtimi. Antai 1946 m. rugsėjį saugumiečiams pradėjus kratą bute bandė pabėgti Kauno Karmelitų bažnyčios kunigas Vaclovas Tamoševičius. MGB Kauno saugumo skyriaus viršininko pavaduotojas Martavičius kelis kartus į jį šovė, kol sulaukė kieme [46].

- (4) Pastarąjį kelią pasirinko 1945 m. pabaigoje suimtas, tačiau iš MGB Vilkaviškio skyriaus paleistas Lankeliškių kunigas Justinas Lelešius [53, 17; 52]. Kauno Šv. Antano bažnyčioje dirbęs Juozas Vaitelis buvo užverbuotas 1940 m. rugsėjį, tikriausiai dėl to slapstėsi 1944–1948 metais. Patekęs į saugumiečių rankas 1948 m. jis vėl sutiko bendradarbiauti, tačiau to vengė, jokios informacijos neteikė, todėl 1949 m. buvo suimtas, YP jį nubaudė 25 metams laisvės atėmimo bausme [21; 37]. Meškuičių klebonas Jonas Gaubas, suimtas 1949 m. liepą, išlaisvinimo atveju pasižadėjo sužinoti, kur slapstosi jo brolis ir kiti „išbuožinimo“ vengiantys giminaičiai, informuoti apie antisovietinę kunigų veiklą. Tačiau išėjęs į laisvę iš karto pasislėpė: vyskupijos valdytojui Juozui Stankevičiui suteikusi jam neribotas atostogas dėl ligos, išvažiavo į Rygą, kur gavo fiktyvius dokumentus Prano Paliūno pavarde. Jį verbavusiam Šiaulių saugumo darbuotojui Zacharovui paštu pasiuntė laišką: „Asmeniškai su jumis susitikti bijau, kad vėl nepatekčiau į jūsų [saugumo] nagus“. Tačiau 1950 m. birželį Rygoje buvo suimtas, YP sprendimu nubaustas 10 metų pataisos darbų lageryje [23; 36]. 1945–1949 m. slapstėsi Juozas Baltramonaitis. 1944 m. rugsėjį jis buvo iškviestas į saugumą Vilniuje (dirbo Šv. Jonų bažnyčioje, vokiečių okupacijos metais buvo Lukiškių kalėjimo kapelionas) ir sutiko „padėti MGB kovoti su nacionalistiniu pogrindžiu“. Nenorėdamas bendradarbiauti netrukus išvyko į Vilkaviškio vyskupiją.

SLAPSTYMOSI BŪDAI

Nusprendę pasislėpti kunigai turėjo kelias alternatyvas: neoficialiai eiti pareigas parapijose arba, išvykus į kitą vyskupiją (t. y. prisidengus fiktyviais dokumentais arba nuolat keičiant gyvenamąją vietą), visai „išnykti“ atsisakius dvasinių pareigų ir suradus prieglobstį pas patikimus asmenis. Dvasinė valdžia – vyskupijų valdytojai (5) – kunigų „mainams“ savos vyskupijos parapijose ir už jos ribų neprieštaravo, ypač pirmaisiais okupacijos metais. Jie išrašydavo dvasininkams paskyrimus į parapijas (kartais net fiktyviomis pavardėmis), leisdavo privačiai laikyti šv. Mišias (6) ir pan. Pagrįstai galima manyti, kad visi

Kai jį suradęs vietinis saugumas priminė prisiimtus įsipareigojimus, 1945 m. birželį pasislėpė, gavo fiktyvius dokumentus Albino Bielskaus pavarde. Trejus metus gyveno Vilkaviškio vyskupijos klebonijose, vengdamas rodytis viešumoje, 1948 m. liepą išvažiavo į Telšių vyskupiją, kur buvo paskirtas į Kalnalio parapiją. Ten suimtas, YP sprendimu nubaustas 10 metų pataisos darbų lageryje [19; 40]. Andrioniškio klebonas M. Šermukšnis, 1944 m. rugsėjį sulaukęs Utenos MGB skyriaus darbuotojų grasinimų, nuvyko į Panevėžio vyskupijos kuriją ir atsisakė dirbti parapijose, iki 1945 m. gyveno Panevėžio marijonų vienuolyne. 1945 m. liepą jis buvo suimtas, po 7 savaičių Utenos kalėjime sutiko bendradarbiauti, tačiau paleistas pasislėpė – važinėjo po klebonijas, persikėlė į Telšių vyskupiją, ėjo kunigo pareigas Adolfo Bausio, Vaclavo Kriaučiūno pavardėmis, kol 1949 m. balandį buvo suimtas. YP sprendimu nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje [13; 34]. 1945 m. spalį suimtas ir užverbuotas Kauno dvasinės seminarijos rektorius kanauninkas Petras Rauda po trijų dienų išnyko iš Kauno, saugumiečiams pavyko jį surasti tik beveik po metų; LSSR MVD kariuomenės Karo tribunolo sprendimu nubaustas 8 metams pataisos darbų lageryje [1; 44; 54, 224–225]. Vengdamas persekiojimo dėl brolio Igno Vyliaus veiklos Vincentas Vėlavičius iš Laukžemio parapijos 1947 m. vasarį persikėlė dirbti į Klykolių; čia jį suradę saugumiečiai ragino pranešti, jei pasirodytų kas nors iš Vakarų. Su viskuo sutikęs, jis paliko parapiją, gavęs pasą Jurkevičiaus pavarde dirbo Kazlų Rūdos parapijos vikaru, kol 1948 m. gegužę buvo atpažintas ir suimtas [71, 113–114, 132]. Vengdamas suėmimo Juozapas Olšauskas 1945 m. iš Klaipėdos persikėlė į Paštuvą Kauno arkivyskupijoje, kur buvo aptiktas ir suimtas 1948 m. [49, 326].

- (5) 1946 m. įkalinus vyskopus Vincentą Borisevičių ir Pranciškų Ramanauską, Telšių vyskupiją valdė kanauninkas Justinas Juodaitis, jį 1949 m. gruodį suėmus – kanauninkas Petras Maželis; 1946 m. pabaigoje įkalinus Kaišiadorių vyskupą Teofilijų Matulionį, valdymą prėmė prelatas Bernardas Sužiedėlis, 1949 m. rugsėjį taip pat suimtas. 1947 m. vasarą netekta dar dvejų ordinarų: mirus Vilkaviškio vyskupui Antanui Karosui, vyskupijai valdytojo teisėmis vadovavo kanauninkas Vincentas Vizgirda, suimtas 1949 m. gegužę; įkalinus Vilniaus arkivyskupijos apaštalinį administratorių vyskupą Mečislovą Reinį, valdytoju liko kunigas Edmundas Basyš. Metropolitui Juozapui Skvireckui su vyskupu Vincentu Brizgiu 1944 m. pasitraukus į Vokietiją, Kauno arkivyskupiją 1944–1947 m. valdė prelatas Stasys Jokūbauskis, jam mirus – kanauninkas J. Stankevičius, kuriam nuo 1949 m., suėmus minėtus valdytojus, buvo patikėtos ir Vilkaviškio bei Kaišiadorių vyskupijos.
- (6) Pvz., vyskupas T. Matulionis 1945 m. pradžioje pritarė kunigų Jono Žviniaus ir Jono Voverio susitarimui pasikeisti Dubingių ir Vilūnų parapijomis [55, 166, 168]. Į Kaišiadorių vyskupiją 1946 m. atvyko Telšių katedros klebonas Pilipavičius, iš Panevėžio vyskupijos 1947 m. – kunigas Juozas Kanaverskis, iš Vilkaviškio vyskupijos 1949 m. – Juozas Šalčius; visi jie buvo paskirti į parapijas, tuo tarpu į Kauno vyskupiją iš Kaišiadorių išvyko kunigai Bronius Novelskis ir Petras Jakulevičius (pastarasis 1947–1948 m. su fiktyviais dokumentais Stasiulio pavarde gyveno Kauno pranciškonų vienuolyne, už Jonas režimo pažeidimą buvo nubaustas dvejų metų laisvės atėmimo bausme), į Panevėžio – Marijonas Petkevičius (Tamošaičio pavarde dirbo Linkuvoje) [25; 4; 22 ir kt.]. 1946 m. rudenį iš Telšių vyskupijos į Kauną atvažiavęs S. Jocas gavo prelato S. Jokūbauskio paskyrimą į Švč. Trejybės bažnyčią, vėliau valdytojo kanauninko J. Stankevičiaus buvo paskirtas Upninkų klebonu [17]. Akmenės vikaras Valentinas Šikšnys 1945 m. rugpjūtį iš Telšių vyskupijos persikėlė į Panevėžio, buvo paskirtas į Traupio parapiją [28]. Besislapstančiam Juozui Valaičiui prelatas Just. Juodaitis 1947 m. išdavė pažymą apie perkėlimą iš Telšių į Panevėžio vyskupiją [30]. Pranciškonas Antanas Kaubrė su dvasinės valdžios žinia 1944 m. gruodį iš Telšių vyskupijos persikėlė į Kauno, 1946 m. sausį sugrįžo atgal [12].

kunigai apleido savo parapijas ar persikėlė į kitas vyskupijas su dvasinės valdžios žinia, nors ir fiksuota atgaline data.

Dažniausiai slapstytasi klebonijose, ilgesniam laikui apsistojant kurioje nors iš jų arba nuolat keičiant gyvenamąją vietą (7). Daugelis dvasininkų pademonstravo nemažai solidarumo su persekiojamaisiais – juos slapstė savo klebonijose, sušėldavo pinigais ar mišių stipendijomis. Aptikus „nelegalus“ retas jų globėjas išvengė represijų. Iki 1948 m., kol veikė katalikų vienuolynai, kai kurie kunigai rado prieglobstį juose, ypač Kretingos ir Kauno pranciškonų, Vytėnų saleziečių, Panevėžio marijonų.

Sovietų režimas besislapstantiesiems buvo paspėdęs nemažai spąstų. Vienas efektyviausių – dažnai keičiami asmens dokumentai. Iš pradžių buvo išduoti „laikini pažymėjimai“, kuriuos 1947 m. keitė į penkerius metus galiojusius pasus. Šiuos dokumentus išduodavo vietos MGB skyriai. Jie buvo itin prastos kokybės, tad ir antspaudai, ir įrašai dažnai klastoti. Kunigai gana nesunkiai apsirūpindavo fiktyviais pažymėjimais, pasais, kariniais bilietais; jų kaina svyravo nuo 350 iki 6 000 rub. Įžvalgesni stengėsi pasinaudoti neseniai mirusių kunigų pavardėmis, mat jos buvo tarpukariu leistuose bažnytiniuose žinynuose „Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri“ (pvz., Matas Šermukšnis – Adolfo Bausio, Antanas Kiela – Prano Tamašausko). Kiti truputį pakeisdavo savo pavardes, pvz., Sakavičius į Akevičiaus, Kružikas – į Kružinsko, Cibulskis – į Cibelio, Vaitelis – į Vaito, Baliukas – į Baliukonio, Čižauskas – į Gižausko ir pan. Dar kiti patys „pataisydavo“ savo pasus: pvz., atsisakęs pareigų ir apsigyvenęs Panevėžyje Juozas Valaitis pakeitė pase nuotrauką į apsirėngusio civiliais rūbais ir įrašė „kulto tarnautojas“ ištrinė žodį „kulto“, Mykolas Buožius pasirūpino fiktyviais įrašais savo dokumentuose, bet po kelerių klajonių metų pradėjęs dirbti Smilgių parapijoje pajamų mokesčius mokėjo kaip kunigas Morkus [41; 8] (tikriausiai turėjo pasą ta pavardę).

Kai kurie kunigai ieškojo prieglobsčio pas pažįstamus, namiškius, buvo suimti slėptuvėse ir bunkeriuose (8). Kai kurie bandė išvažiuoti iš Lietuvos, dažniausiai į Rygą, Leningradą, tačiau dėl totalios gyventojų kontrolės, plataus agentūros tinklo slapstymasis tuose miestuose nebuvo efektyvus (9). Galima prielaida, kad šiuose didžiuosiuose SSRS pasienio

Jonas Kružikas iš Vilkaviškio vyskupijos 1947 m. rudenį persikėlė į Telsių vyskupiją ir buvo paskirtas į Kantaučių parapiją; čia pas jį slapstėsi iš Vilkaviškio vyskupijos atvykę Benjaminas Sakavičius su J. Baltramonaičiu [18].

- (7) Kaip minėta, J. Baltramonaitis trejus metus slapstėsi Vilkaviškio vyskupijos klebonijose, gavęs paskyrimą 1948 m. liepą išvažiuoti į Telsių vyskupiją [19]. Rietavo klebonas A. Alminas su fiktyviais dokumentais trejus metus slapstėsi pastarosios vyskupijos klebonijose – po keletą mėnesių apsistodamas pas pažįstamus klebonus, eidamas pareigas po suėmimų ištuštėjusiose bažnyčiose, ilgiau kaip metus gyveno savo tėvų namuose [11]. 1946 m. kovą – 1952 m. sausį slapstėsi B. Baliukas, iš pradžių – pas Aleksoto kleboną Motiejų Stankevičių, o šiam 1948 m. mirus – pas pažįstamus Kaune [29]. Pusantrų metų 1946–1947 m. po įvairius Telsių vyskupijos bažnytkaimius važinėjo nuolatinės parapijos neturėjęs Vaclovas Rašimas, panašiai 1946–1948 m. elgėsi Panevėžio vyskupijos kunigas Mykolas Buožius [24; 7].
- (8) Jaunas Būdviečio klebonas Juozas Marčiukonis 1950 m. mirė slėptuvėje, kurioje slėpėsi nuo 1947 m. suėmus jo tėvus, dviem broliams irgi slapstantis [59, 477; 26]. Kaune, slėptuvėje, buvo sulaukytas Priskėlimo bažnyčios klebonas ir dekanas Juozas Stankūnas [6]. V. Stirbį visus metus, 1949–1950 m., Pašilės klebonijoje slapstė jo šeimininkė Ona Cirtautaitė [27]. Kretingos pranciškonų vienuolyno gvardijonas Antanas Puodžiūnas slapstėsi 1946–1947 m., iš pradžių – vienuolynė, vėliau – miške įrengtuose bunkeriuose [3].
- (9) Pvz., apsistoti Rygoje mėgino A. Alminas, J. Gaubas, dukart – M. Šermukšnis; S. Telksnys buvo suimtas Leningrade.

miestuose dvasininkai zondavo išvykimo į užsienį galimybes. Dar kiti mėgino pakeisti profesiją – kur nors įsidarbinau pasinaudodami fiktyviais dokumentais (10).

Sunku pasakyti, kiek besislapsčiusių kunigų susiejo savo likimą su pasipriešinimo pagrindžiu. Žinoma tik apie vieną, prisijungusį prie partizanų būrio, – Justiną Lelešių. MGB Vilkaviškio skyriaus pareigūnų verbuojamas bendradarbiauti 1945 m. lapkritį jis pasitraukė iš Lankeliškių parapijos, pusę metų slapstėsi pas gimines bei pažįstamus (šešis kartus keitė gyvenamąją vietą), kol 1946 m. pavasarį prisijungė prie „Tauro“ apygardos partizanų. Iki mirties 1947 m. rugsėjo 24 d. (žuvo bunkeryje su „Birutės“ rinktinės štabo vadais) ėjo apygardos kapeliono pareigas [52, 18–24]. Pogrindyje veikė ir Kaune besislapsčius buvęs Prisikėlimo bažnyčios klebonas Juozas Stankūnas – suimtas 1947 m. birželį jis prisipažino esąs Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio narys, parašęs „Lietuvos katalikų laišką popiežiui Pijui XII“ apie Bažnyčios persekiojimą (minėtas laiškas pateko į Vakarų; J. Stankūnas YP buvo nubaustas 25 metams pataisos darbų lageryje, 1957 m. amnestuotas) [45; 68, 100].

Daugelis kitų besislapsčiusių kunigų buvo vyresnio amžiaus, negalėjo ryžtis gyvenimui miške, ne kiekvienam buvo priimtina būtinybė apsiginkluoti, akis į akį susidurti su budaiais ir aukomis, rizikuoti gyvybe. Ne antraeilį vaidmenį vaidino tai, kad vengdama represijų dvasinė valdžia oficialiai neskyrė pogrindžio formuotėms kapelionų, 1946–1947 m. buvo priversta išleisti ginkluotą pasipriešinimą smerkiančius pareiškimus [68, 100–104].

DEMASKAVIMAS

Gyvenimo pogrindyje perspektyva realiausia atrodė 1944–1946 m. – tuomet pasislėpė daugiausia kunigų. 1947–1949 m. tokį kelią pasirinkusių dvasininkų akivaizdžiai sumažėjo, o vėliau tikriausiai nebebuvo.

Lietuvos kunigų slapstymosi istorija negalėjo trukti ilgai. Besislapsstančiųjų padėtį labiausiai apsunkino dvi aplinkybės – represijų prieš Bažnyčią pasekmės (kasmet buvo uždaroma vis daugiau bažnyčių, nacionalizuotos klebonijos, sunaikinti vienuolynai, suimta dešimtys kunigų, kiti įbauginti; ypač Bažnyčios gyvenimą deformavo 1948 m. įvykdyta bažnyčių bei dvasininkų – „kulto tarnautojų“ – registravimo kampanija (11) ir Bažnyčią apraizgęs agentų ir informatorių tinklas. Būtent dėl infiltracijos besislapsstantys kunigai buvo surasti ir vienas po kito suimti.

Nuo pat okupacijos pradžios saugumas pradėjo regzti įvairias „kombinacijas“, siekdamas demaskuoti pogrindyje gyvenusius žmones, tarp jų ir kunigus. Klausimas apie

(10) Pzv., Konstantinas Jadviršis, 1945 m. iš Telšių vyskupijos persikėlęs į Suvalkiją, apsistojo Griškabūdžio altarijoje. Nuo 1949 m. Petro Klimo pavarde dirbo lauko darbininku Žemės ūkio akademijoje Noreikiškėse, o susektas pabėgo į Vilkyskius, įsidarbino parduotuvės vedėju [58, 8]. B. Sakavičius 1945 m. spalį paliko Bartininkų parapiją, kurį laiką slapstėsi pas žmones, 1948 m. rugsėjį – 1949 m. gegužę dirbo Pavenčių cukraus fabriko buhalterijoje Akevičiaus pavarde [14]. J. Valaitis 1948 m. apsigyveno pas pažįstamą Panevėžyje, mokėsi batišvio amato, pinti pintines [42].

(11) Pagal sovietinius įstatymus visų konfesijų dvasininkai galėjo dirbti parapijose tik gavę Religinių kultūrų reikalų tarybos prie LSSR Ministrų Tarybos (RKRT) įgaliotinio pažymėjimą apie registraciją; religinės bendruomenės (parapijos), o kartu ir kulto pastatai galėjo funkcionuoti tik vietos Vykdomajam komitetui įregistravus vadinamąjį parapijiečių 20-uką ir išrinkus jo vykdomąjį komitetą bei revizijos komisiją. Registracija iš esmės pakeitė teisinį Lietuvos Katalikų Bažnyčios statusą, nes valdžios instancijos pradėjo kištis į svarbią ordinarų jurisdikcijos sritį – kunigų paskyrimo, perkėlimo klausimus. Juos sprendė RKRT, savo veiksmus derindama su KGB ir vietos valdžia. Neišduodama „kulto tarnautojo registracijos pažymėjimo“ arba vėliau jį atimdama, sovietų valdžia neleisdavo dirbti arba perkeldavo į nuošalias parapijas nepatikimus kunigus.

besislapstančiuosius buvo vienas pirmųjų, užduodamų suimtiems ordinarams ir vyskupijų valdytojams, kunigams. Šia kryptimi dirbo ir gausi bažnytinė agentūra, tad po 1948 m. sėkmingiau besislapstantieji vengė ryšių su kurijomis ir klebonijomis, mat nemažai informacijos apie „nelegalus“ saugumui pranešdavo užverbuoti kurijų vadovai, kunigai ir kiti juos šnipinėję agentai bei informatoriai. Būta atvejų, kai „nelegalai“ kurį laiką gyveno globojami agentų (taip siekta pakelti pastarųjų autoritetą, išsklaidyti gandus apie ryšius su saugumu), jiems tarpininkaujant gaudavo iš saugumo fiktyvius dokumentus (12). Tardomiems „nelegalams“ nepavykdavo nuslėpti pavardžių žmonių, parūpinusių jiems pastogę ir fiktyvius dokumentus.

Nors baismės už pasų režimo pažeidimus SSRS buvo palyginti švelnios – dveji metai pataisos darbų lageryje – saugumui visada pavykdavo apkaltinti kunigus kitais „nusikaltimais“. Tad jei slapstymosi paskatos buvo panašios, kaip ir daugelio kitų žmonių, režimas dvasininkams taikė griežtesnes represijas, pastarųjų pastangos gyventi nelegaliai traktuotos kaip „vengimas atsakomybės už antisovietinę veiklą“.

Dauguma kunigų nebuvo konspiratoriai – apleidę savo parapijas dirbo kitose, važinėdami po atlaidus ir rekolekcijas [71, 114]. Vis dėlto keletui jų, kaip minėta, pavyko nelegaliai gyvenant sulaukti Stalino mirties. Jie galėjo pajusti režimo „atšilimą“, net jei buvo suimti. Gana greitai iš lagerių grįžo Panevėžyje privačiai su fiktyviais dokumentais iki 1954 m. gyvenęs J. Valaitis (13); 1953 m. po ilgų paieškų buvo suimtas, tačiau legalizavosi ir tapo Leipalingio altarista buvęs saleziečių kongregacijos provincijolas A. Skeltys (1947–1953 m. slapstęsis Vilkaviškio vyskupijos klebonijose, pas pažįstamus žmones [57, 18–66]). Beveik 10 metų pogrindyje praleido pranciškonai Kazimieras Čepulis (buvęs ordino provincijolas) ir Laurencijus Daugna, pasislėpę po kratos Kauno pranciškonų vienuolyne 1945 m. gruodį. Abu legalizavosi 1954 m.: pirmasis buvo paskirtas į Velžio parapiją [60, 230–231], antrasis – Vertimų klebonu [48]. 1956 m. legalizavosi ir buvo paskirtas Šačių altarista Alfonsas Klimavičius – jis nelegaliai gyveno nuo 1947-ųjų, dirbo Elmininkų bandymų stotyje [49, 397]. Bene vėliausiai, 1958 m., iš pogrindžio išėjo Konstantinas Jadviršis, kuris dvasinių pareigų nėjo nuo 1949 m., su fiktyviais dokumentais gyveno ir dirbo įvairiose įstaigose, išvengė represijų ir buvo paskirtas Salantų altarista [58, 8].

IŠVADOS

Slapstymosi mastas pademonstravo nemažos dalies dvasininkijos poziciją – nenorą pasyviai laukti represijų ar taikstytis su saugumo spaudimu bendradarbiauti. Pastangos pasislėpti ar slapstyti persekiojamuosius buvo nepaklusnumo režimui forma. Ji nepasiteisino: gyvenimo pogrindyje periodas pasirodė nesąs toks trumpas, kokio tikėtasi, politinių permainų taip ir nesulaukta; antra vertus, įsigalinti sovietų valdžia netoleravo su pogrindžiu susijusių žmonių, visi jie pateko į represuojamųjų sąrašus.

(12) 1946 m. agentui „Paukščiui“ pranešus (ir gavus 1 000 rub. atlygį), buvo suimti besislapstę saleziečiai Bronius Paukštys ir Juozas Gustas; įdavus kunigui agentui „Radeikiui“, 1948 m. buvo suimtas M. Buožius. S. Telksnys buvo suimtas 1949 m. gruodį Leningrade, kur jį stebėjo du agentai. Tarpininkaujant agentui „Kardui“, fiktyvius dokumentus Kriaučiuo pavarde M. Šermukšniui parūpino Kauno saugumas, giliai įsikverbęs į arkivyskupijos vadovybę [65, 225; 15 ir kt.].

(13) Pradėjo slapstyti dar 1946 m. – iš Telšių vyskupijos išvyko į Panevėžį, kur dirbo parapijose; 1948 m. atsisakė kunigo pareigų, šv. Mišias laikydavo kambaryje; 1954 m. gegužę jis buvo suimtas, nuteistas 10 metų laisvės atėmimo pataisos darbų lageryje, bet 1955 m. lapkritį paleistas [43].

Dvasininkų slapstymasis liko individualiu pasirinkimu, neįgavo koordinuotos krypties (nesusiliejo su partizaniniu judėjimu, neatvėrė išvykimo iš Lietuvos kelių), nors dvasinė valdžia pro pirštus žiūrėjo į parapijas saugumo sumetimais paliekančius kunigus, jų pastangas gyventi su fiktyviais dokumentais. Nuo 1948 m. padėtis akivaizdžiai pasikeitė: suregistravus veikiančias bažnyčias bei jų „kulto tarnautojus“, sunaikinus vienuolynus, bažnytinėje aplinkoje atsiradus patikimai saugumui dirbančių agentų bei informatorių, slapstymosi galimybės siaurėjo, žmonės vienas po kito buvo išduoti arba patys nutarė legalizuotis. „Nelegalų“ gausa pagilino režimo konfliktą su dvasiniu luomu, nors dauguma tokių kunigų neturėjo tiesioginių ryšių su ginkluoto pasipriešinimo sąjūdžiu, slapstėsi vildamiesi greitų politinių permainų.

Gauta 2011 03 18
Priimta 2011 07 08

Šaltiniai ir literatūra

- [1] „Pažyma apie kan. Raudos suėmimą“, Visiškai slaptas Kauno MGB skyriaus viršininko pulkininko Rudyko ataskaitinis pranešimas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui Martavičiui apie LSSR MGB Kauno skyriaus bažnytinio poskyrio darbą 1946 m. rugpjūčio mėn. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K 1, ap. 14, b. 56, l. 11–12.
- [2] 1945 m. rugpjūčio 24, 1950 m. liepos 28 d. A. Kielos apklausų protokolai. *LYA*, ap. 58, b. 42462/3, l. 19–21, 58–62.
- [3] 1947 m. liepos 5 d. A. Puodžiūno sulaikymo protokolas. *LYA*, b. 42596/3, l. 10.
- [4] 1947 m. rugpjūčio 2 d. Telšių vyskupijos generalinio vikaro išduotas pažymėjimas A. Alminui Prano Tamošausko pavarde. *LYA*, b. 36302/3, l. 133–6 (dokumentas voke).
- [5] 1947 m. rugpjūčio 25–26 d. mokytojo Silvestro Norkūno apklausos protokolas. *LYA*, ap. 45, b. 771, l. 278–283 (1945–1947 m. jis slapstėsi bent keturiuose Vilniaus vyskupijos klebonijose).
- [6] 1947 m. spalio 3 d. nutarimas dėl J. Stankūno arešto. *LYA*, ap. 58, b. 39086/3, l. 28.
- [7] 1948 m. balandžio 22 d. M. Buožiaus apklausos protokolas. *LYA*, b. P 15505 LI, l. 11–12.
- [8] 1948 m. gegužės 12, 25 d. M. Buožiaus apklausų protokolai. *LYA*, l. 26, 30.
- [9] 1948 m. lapkričio 4 d. J. Želvio apklausos protokolas. *LYA*, b. P 12504 LI, l. 17.
- [10] 1948 m. rugpjūčio 31 d. A. Almino savarankiški parodymai. *LYA*, b. 36302/3, l. 19–20.
- [11] 1948 m. rugsėjo 6 d. A. Almino parodymai. *LYA*, b. 36302/3, l. 53–56.
- [12] 1949 m. balandžio 12 d. A. Kaubrės apklausos protokolas. *LYA*, b. P 2129 LI, l. 19.
- [13] 1949 m. balandžio 16, gegužės 4 d. M. Šermukšnio apklausų protokolai. *LYA*, b. P 19068LI, l. 15–17, 23–33.
- [14] 1949 m. birželio 10 d. B. Sakavičiaus apklausos protokolas. *LYA*, b. 36643/3, t. 1, l. 244.
- [15] 1949 m. birželio 15 d. visiškai slapta Kauno apsk. MGB skyriaus pažyma. *LYA*, b. P 19068 LI, l. 178–11 (dokumentas voke).
- [16] 1949 m. birželio 3 d. S. Joco apklausos protokolas. *LYA*, b. 14887/3, l. 82–89.
- [17] 1949 m. gegužės 15 d. S. Joco apklausos protokolas. *LYA*, l. 22–25.
- [18] 1949 m. gegužės 24 d. J. Kružiko apklausos protokolas. *LYA*, b. 36643/3, l. 146–164.
- [19] 1949 m. gegužės 28 d. J. Baltramoničio apklausos protokolas. *LYA*, b. 36643/3, t. 1, l. 12–22.
- [20] 1949 m. gruodžio 15 d. S. Telksnio apklausos protokolas. *LYA*, b. P 11920 LI, l. 16–17.
- [21] 1949 m. gruodžio 8 d. visiškai slapta LSSR MGB „O“ skyriaus viršininko Šliapnikovo pažyma. *LYA*, b. 35391/3, p. 158–11 (dokumentas voke).
- [22] 1949 m. kovo 23 d. informatoriaus „Petraičio“ pranešimas saugumui V. Stirbio byloje. *LYA*, b. 42480/3, l. 181–4 (dokumentas voke).

- [23] 1949 m. liepos 16, 1950 m. rugpjūčio 22 d. J. Gaubo apklausų protokolai. *LYA*, b. 35228/3, l. 14, 72.
- [24] 1949 m. rugsėjo 7 d. V. Rašimo apklausos protokolas. *LYA*, b. P 12200 LI, l. 18.
- [25] 1949 m. spalio 10, rugsėjo 28–29 d. B. Sužiedėlio apklausų protokolai. *LYA*, b. P 12195 LI, l. 22–27, 63.
- [26] 1949 m. spalio 15 d. kunigo T. Buroko apklausos protokolas. *LYA*, b. P 12193 LI, l. 48–49.
- [27] 1950 m. gegužės 11 d. V. Stirbio apklausos protokolas. *LYA*, b. 42480/3, l. 50–52.
- [28] 1950 m. rugpjūčio 22 d. J. Gaubo apklausos protokolas. *LYA*, b. 35228/3, l. 72.
- [29] 1952 m. sausio 30 d. B. Baliukonio apklausos protokolas. *LYA*, b. 23299/3, l. 22–23.
- [30] 1954 m. gruodžio 27 d. Just. Juodaičio apklausos protokolas. *LYA*, b. 31957/3, l. 118–119.
- [31] Išrašas iš YP 1948 m. gruodžio 25 d. protokolo Nr. 51. *LYA*, b. 36302/3, l. 112.
- [32] Išrašas iš YP 1949 m. gegužės 25 d. protokolo Nr. 29. *LYA*, b. P 12504 LI, l. 107.
- [33] Išrašas iš YP 1949 m. rugpjūčio 17 d. protokolo Nr. 45. *LYA*, b. 14887/3, l. 188.
- [34] Išrašas iš YP 1949 m. rugpjūčio 31 d. protokolo Nr. 48. *LYA*, b. P 19068LI, l. 126.
- [35] Išrašas iš YP 1950 m. gruodžio 9 d. protokolo Nr. 57. *LYA*, b. 42462/3, l. 122.
- [36] Išrašas iš YP 1950 m. gruodžio 9 d. protokolo Nr. 57. *LYA*, b. 35228/3, l. 183.
- [37] Išrašas iš YP 1950 m. kovo 11 d. protokolo Nr. 11. *LYA*, b. 35391/3, l. 132.
- [38] Išrašas iš YP 1950 m. rugpjūčio 14 d. protokolo Nr. 36. *LYA*, b. P 11920 LI, l. 135.
- [39] Išrašas iš YP 1950 m. spalio 11 d. protokolo Nr. 166. *LYA*, b. 42480/3, l. 166.
- [40] Išrašas iš YP 1950 m. vasario 4 d. protokolo Nr. 4. *LYA*, b. 36643/3, t. 1, l. 175.
- [41] J. Valaičio „Savarankiškas prisipažinimas“, nedatuota, 1954 m. gegužės mėn. *LYA*, b. 31957/3, l. 31.
- [42] J. Valaičio „Savarankiškas prisipažinimas“. *LYA*, b. 31957/3, l. 27, 35.
- [43] J. Valaičio baudžiamoji byla. *LYA*, b. 31957/3, l. 22–35, 93–97, 313.
- [44] Karo tribunolo 1946 m. lapkričio 26 d. nuosprendis. *LYA*, b. 1956/3, l. 64.
- [45] LTSR MGB Kauno skyriaus tardymo skyriaus vyr. tardytojo Ognevo 1947 m. gruodžio 10 d. nutarimas apie esminių įrodymų prijungimą. *LYA*, b. 39086/3, t. 2, l. 94.
- [46] Visiškai slapta 1945 m. rugsėjo 7 d. Martavičiaus pažyma. *LYA*, b. P 8937 LI, l. 9.
- [47] Visiškai slapta LTSR Valstybės saugumo ministro Dmitrijaus Jefimovo „Pažyma apie anti-sovietinę nacionalistinę katalikų dvasininkijos veiklą Lietuvoje“, 1946 m. [nedatuota]. *LYA*, ap. 3, b. 197, l. 192.
- [48] Visiškai slaptas 1956 m. rugsėjo 5 d. Jurbarko r. KGB įgaliotinio Jevseičio pranešimas LSSR KGB pirmininkui Kazimierui Liaudžiui. *LYA*, ap. 3, b. 473, l. 108.
- [49] BAGUŽAS, Brunonas. *Lietuvos piliečio kelias*. Varniai–Vilnius: Žemaičių vyskupystės muziejus, Mintis, 2006. 426 p.
- [50] ČEPĖNAS, Juozapas. *Sacerdos in Aeternum. Velaikių Juozelio atsiminimai ir pergyvenimai*. Vilnius: Lututė, 2010. 607 p.
- [51] JUODAITIS, Justinas. *Praeities šešėliai*. Vilnius: Katalikų akademija, 2006. 199 p.
- [52] LELEŠIUS-GRAFAS, Justinas. *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2006, p. 261.
- [53] LELEŠIUS, Vytautas. Prisiminimai apie kunigą Justiną. Iš: Lelešius-Grafas, Justinas. *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2006, p. 15–21.
- [54] RAUDA, Petras. *Nesuprantami mums Tavo, Viešpatie, keliai*. Vilnius: Katalikų akademija, 2000. 521 p.
- [55] ŽVINYS, Jonas. *Mano gyvenimo užrašai*. Vilnius: Mintis, 1993. 353 p.
- [56] ALIULIS, Vaclovas. Kalėjimo kapeliono Juozo Baltramonaičio dienoraštį suradus. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 22. Vilnius, 2003, p. 517–528.

- [57] BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ, Elvyra. *Gerumo šviesa*. Alytus: Alytaus spaustuvė, 1996. 114 p.
- [58] Mirė kunigas jubiliasas Konstantinas Jadviršis (1909–1996). *Bažnyčios žinios*, 1996, Nr. 6, p. 8.
- [59] MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius: Pradai, 1993. 623 p.
- [60] GIDŽIŪNAS, Viktoras. Mirė Tėv. Kazimieras Čepulis, OFM. *Aidai*, 1962, Nr. 5, p. 230–231.
- [61] LAUKAITYTĖ, Regina. *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010. 335 p.
- [62] Prievartinis Lietuvos gyventojų panaudojimas SSRS ginkluotosiose pajėgose Antrojo pasaulinio karo pabaigoje 1944 m. rugpjūtį – 1945 m. gegužę. Iš: Tarpautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvados [interaktyvus, žiūrėta 2011 03 15]. Prieiga per internetą: <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_base/II%20Sovietine%20okupacija%20%20etapas/Nusikaltimai/Prievartine%20mobilizacija/Prievartine%20mobilizacija%20pativrtintos%20isvados_.pdf>
- [63] RAIŠUPIS, Matas [Vladas Būtėnas]. *Dabarties kankiniai*. Putnam, Conn., 1972. 436 p.
- [64] *Requiem: kunigas kanauninkas Antanas Kiela, 1899–1983*. Sudarė E. Urbaitienė. Kaunas: Naujasis lankas, 1999. 55 p.
- [65] RUDZINSKAS, Giedrius. Agento „Kardas“ veikla. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 22. Vilnius, 2003, p. 213–237.
- [66] STAŠAITIS, Jonas. *Tremtinys Tėvynėje*. [Vilnius: J. Stašaitis, 2004]. 103 p.
- [67] STREIKUS, Arūnas. Kunigas J. Baltramonaitis sovietų saugumo gniaužtuose. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 22. Vilnius, 2003, p. 527–528.
- [68] STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. 374 p.
- [69] ŠIDLAUSKAS, Gintaras. SSRS okupacinės valdžios represuotų, sunaikintų Telšių vyskupijos dvasininkų žinyno komentaras. Iš: Bagužas, Brunonas. *Lietuvos piliėčio kelias*. Varniai–Vilnius: Žemaičių vyskupystės muziejus, Mintis, 2006, p. 390–405.
- [70] ŠUKŠTULYTĖ, Regina. Antanas Šilius – NKGB darbuotojas tarnavęs Lietuvai. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 22. Vilnius, 2003, p. 177–211.
- [71] VYLIŪTĖ, Jūratė. *Brolis Vincentas. Apybraiža apie monsinjorą Vincentą Vėlavičių*. Vilnius: Katalikų akademija, 2003. 311 p.

REGINA LAUKAITYTĖ

Lithuanian clergy in hiding during the postwar years

Summary

This article analyses the phenomenon of the Lithuanian Catholic clergy in hiding from the soviet authorities during the postwar years 1944 to 1953. There were several reasons for this: to avoid repression, especially coercion to collaborate with the secret police; also, the clergy hoped for the quick restoration of the independent Republic of Lithuania. Approximately one in every ten Catholic priests went into hiding for a longer or shorter period of time – some went to work in other dioceses while others acquired fake documents or went into hiding-places.

The extent of these attempts to stay off the eye of the secret police shows the position taken by the clergy: they did not want to wait passively for repression or to be forced to collaborate with the regime. The soviet authorities regarded these attempts to hide or to protect those persecuted as a form of disobedience to the government. The attempts proved to be ineffective: the underground period was longer than expected, and the hopes for political changes never materialized. Then, again, the soviet authorities could not tolerate the underground, and all those connected with it found themselves included in repression lists.

Going underground remained an individual choice on the part of the clergy and never became a coordinated effort (nor did it become part of the freedom fighters' movement or open up ways to leave Lithuania), although the Lithuanian hierarchy during 1944 to 1953 largely ignored the fact that priests were leaving their parishes or attempting to blend into the populace by using fake documents. From 1948 onward, the situation changed when the whole country was reorganized according to soviet policy (passports were strictly controlled, church property was nationalized, priests – the so-called “servants of the religious cult” – were registered, and the functioning churches were put under the surveillance of a wide KGB network); most of the priests in hiding were eventually arrested or decided to become legalized. The existence of “illegals” sharpened the conflict between the regime and the clergy, although most of these priests had no connection with any kind of armed resistance movements and had gone into hiding hoping for a rapid political change.

Key words: Stalinism, Catholic clergy, hiding, disobedience to the regime